

УДК 159.922.73-053.6

С. С. Мацігін

**ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЮНАКІВ
ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ**

У статті досліджено механізми та умови гендерної ідентифікації юнака в неповній сім'ї з акцентом на впливі виховання матір'ю-одиначкою та гендерних стереотипів соціуму на ідентичність юнака та шлях становлення його сексуальних переваг.

Ключові слова: ідентичність, гендер, неповна сім'я, гендерні стереотипи, ідентифікація, гетеросексуальність, гомосексуальність.

В статье исследованы механизмы и условия гендерной идентификации юноши в неполной семье с акцентом на влиянии воспитания матерью-одиначкой и гендерных стереотипов социума на идентичность юноши и путь становления его сексуальных предпочтений.

Ключевые слова: идентичность, гендер, неполная семья, гендерные стереотипы, идентификация, гетеросексуальность, гомосексуальность.

The article deals with the mechanisms and conditions of gender identification of youth in incomplete family with an accent on influence of education by single mother and social gender stereotypes on youth's identity and the way of development of their sexual preferences.

Keywords: identity, gender, incomplete family, gender stereotypes, identification, heterosexuality, homosexuality.

Постановка проблеми. Ідентичність – одна з найістотніших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. Сім'я ж є важливим механізмом соціалізації та ідентифікації. Ця мікрогрупа, як результат поєднання особистостей неповторних, також є унікальною і неповторною. Кожна сім'я є неподібною до іншої, що служить механізмом індивідуалізації їхнього потомства. Також сім'ї можуть бути непо-

вними, у яких вихованням та утриманням дітей займається лише матір або батько. У нашій країні такий варіант сім'ї є поширеним явищем, через що соціалізація та ідентифікація дитини відбувається відмінно від інших дітей, що зумовлено юридичними та психологічними факторами:

- під час розлучення батьків діти і чоловічої, і жіночої статі залишаються з одним із батьків, найчастіше з матір'ю та виховуються нею;
- виховна модель поведінки в таких сім'ях впливає із поведінки матері, тобто стимулом є жіноча модель поведінки, що своєю чергою розвиває неоднозначне ставлення до осіб протилежної статі;
- відсутність батька чи виховної моделі поведінки батька чоловічої статі може вплинути як на характер ставлення до власного батька, так і на характер ставлення до представників своєї статі.

Це зумовлює необхідність краще пізнати механізми та способи соціалізації юнаків та їх гендерної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із початку 90-х рр. у вітчизняній психології почали з'являтися роботи, спрямовані на вирішення власне гендерних проблем. Можна виокремити такі теоретичні напрями, у межах яких дослідники проводять дослідження в галузі гендерної психології. У західній психології дослідження статевої і гендерних відмінностей проводять уже досить тривалий час.

Гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлена у працях В. Агеева, Р. Ануфрієвої, О. Балакіревої, О. Бойка, О. Вілкової, Г. Герасименко, І. Демченко, В. Довженко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, І. Кона, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, С. Оксамитної, М. Рубчак, М. Скорик, О. Яременка та ін. Також у вітчизняній психології чинники формування гендерної ідентичності розглядав П. П. Горностай. Механізми утворення і конструювання гендерної і статевої ідентичності розглянуто у працях О. С. Кочаряна, Н. М. Терещенко. І. В. Головнєва, І. В. Найдовська розглядають особливості трансформації гендерної ідентичності та її вплив на формування життєвого стилю жінок.

Мета статті. З'ясування впливу виховання в неповній сім'ї та гендерних стереотипів на гендерну ідентифікацію особистості юнака.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність – феномен, що дуже складний для вивчення. Для цього є кілька причин. Існує значна термінологічна плутанина у визначенні того, що ж є ідентичність. Терміни «образ Я», «Самість», «Я-концепція» у ряді робіт використовуються як синоніми. Для одних авторів ідентичність є однією із властивостей «Я-концепції», для інших «Я-концепція» – усвідомлювана частина ідентичності. За визначенням Е. Еріксона ідентичність базується на відчутті totoжності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що цю totoжність і неперервність визнає оточення [11].

Поняття гендера, як соціально-психологічної статі людини, визначається принаймні двома сферами детермінант: соціальними (сукупністю соціальних очікувань до гендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, ким вона є). Друга дуже тісно пов'язана з поняттям ідентичності. Ці дві сфери є нероздільними, адже в процесі самоусвідомлення, говорячи про себе «я є тим-то», або «я є такий-то», тобто використовуючи для самоопису певні поняття, людина відносить себе до тієї чи іншої спільноти, групи, категорії. Ідентичність обов'язково має соціальну природу і водночас визначає уявлення людини про себе, як про неповторну індивідуальність, у якій певні якості та атрибути унікально поєднані.

Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народженням дітей тощо). Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших ідентичностей, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично.

У теорії З. Фрейда [9] відмінності між чоловіками і жінками зумовлені відмінностями будови статевої сфери, зокрема наявністю у представників чоловічої статі пенісу, який вважається ознакою переваги. З цим пов'язані такі психологічні феномени, як «комплекс кастрації» в хлопчиків (тобто страх втрати ознак мужності, а з ними й статевої ідентичності) і «заздрість до пеніса» у дівча-

ток (тобто відчуття певної статевої неповноцінності). За Фройдом, ці особливості характерні для фалічної стадії психосексуального розвитку. Пізніше, на едипальній стадії проявляється так званий «Едипів комплекс» у хлопчиків та «комплекс Електри» у дівчаток, тобто статевої потяг до батьків протилежної статі зі зростанням конкуренції до батьків однієї статі (аж до прагнення їх усунути). Нормальне подолання цих комплексів полягає в ідентифікації з батьками однієї статі і частковою відмовою від батьків протилежної статі, що відбувається на подальших стадіях психосексуального розвитку і є дуже важливим для розвитку повноцінної статевої ідентичності.

Сучасні дані статевої та гендерної психології, які спираються на останні досягнення біології статі, спростовують деякі положення його теорії. Зокрема, Серж Гінгер стверджує, що протягом перших тижнів після зачаття кожен ембріон (плід) є жіночої статі, а маскулінізація відбувається пізніше: це повільне і важке гормонально й суспільно-детерміноване завоювання. Отже, дівчинка не є хлопчиком, що, згідно з гіпотезою Фройда, втратив свій пеніс, але хлопчик є дівчинкою, що завойовувала пеніс. Так звана заздрість до пенісу або потреба в ньому – це гіпотеза, що, на думку Гінгера, ніколи не підтверджувалася. Це, зокрема, може опосередковано проілюструвати статистика, згідно з якою серед транссексуалів у п'ятеро більше чоловіків, що бажають стати жінкою, ніж жінок, що хочуть стати чоловіком [2].

Дуже цікавим є трактування жіночої та чоловічої природи в аналітичній психології Юнга, яка певною мірою долає протиставлення чоловічої та жіночої статі, характерне для класичного психоаналізу. У цій теорії жіночність і мужність розглядають як сукупність якостей, притаманним як чоловікам, так і жінкам, причому й ті, й інші мають як чоловічі, так і жіночі риси. Чоловічі риси в жінці Юнг пов'язував із такою архетипічною фігурою, як Анімус, а жіночі риси в чоловікові, відповідно – з Анімою. Основною ідеєю аналітичної психології є ідея індивідуації, тобто розширення свідомої частини особистості й збільшення здатності до рефлексії своєї самості. Процес індивідуації обов'язково передбачає примирення людини зі своїми тіньовими боками, а також інтеграцію чоловіка зі своїм фемінним елементом, а жінки відповідно з маскулініним. Ці процеси не такі вже й очевидні, адже чоловік ідентифікуючись зі своєю маскулініністю ховає свою фемінність,

йому нелегко примиритися зі своєю Анімою. Так само жінці нелегко примиритися зі своїм Анімусом, вона витісняє природну маскуліність і не завжди перебуває в гармонії з нею.

Із позицій транзактного аналізу Е. Берна гендерна ідентичність визначається життєвим сценарієм людини. Згідно із теорією життєвих сценаріїв [10] протягом життя людини здійснюється статево-рольове програмування чоловіків і жінок, тобто процес формування статевих та гендерних життєвих ролей особистості. Одними з основних елементів життєвого сценарію людини є сценарні заборони і директиви, які забороняють одні форми активності і приписують інші.

Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям. Гендерна соціалізація має низку особливостей та специфічних труднощів у чоловіків та жінок. Існує багато агентів гендерної соціалізації, серед яких на першому місці знаходиться сім'я, система батьківських впливів на дитину, стиль сімейного виховання. На гендерний розвиток та гендерну самореалізацію істотно впливають власні гендерні стереотипи та цінності батьків, їхні життєві сценарії, характер стосунків у подружжі та між батьками й дітьми. Мабуть, із усіх сфер соціального життя людини сім'я є такою соціальною інституцією, у якій сутність гендерних стосунків проявляється найбільше. Від того, яка система гендерних стосунків склалася в сім'ї, які гендерні стереотипи панують у системі її уявлень про чоловічу та жіночу сутність, залежить формування гендерних ролей дітей, розвиток їхньої гендерної ідентичності.

Гендерні ролі батьків – найперший зразок гендерної поведінки для дітей, які часто будують власну гендерну ідентичність згідно з батьківськими моделями життя. Інколи життєвий сценарій дітей повторює сценарії батьків. Діти багато в чому копіюють ставлення батьків один до одного, формуючи стиль стосунків із протилежною статтю. Якщо досвід батьківських гендерних ролей обмежений чи недостатній (наприклад, у неповній сім'ї, чи коли дитина виховується без батьків), це призводить до прогалин у гендерному розвитку особистості дитини. Такі діти часто не отримують повноцінного досвіду міжгендерних стосунків, що може позначитись на формуванні гендерних ролей та гендерної ідентичності, спричи-

нити проблеми під час створення в майбутньому власної сім'ї та у вихованні дітей.

Гендерно-рольова ідентичність та гендерно-рольова поведінка особистості може виходити за межі суспільних, статистичних, а часом і клінічних норм. Можна говорити про такі порушення у сфері статевих та гендерних ролей, як статеві девіації чи статеві дисгармонії. Статеві девіації – це відхилення від нормативів статевих та гендерних ролей. Девіації статевих і гендерних ролей можуть бути як позитивними, так і негативними. Рольові девіації можна проілюструвати прикладами так званої інверсії статевих та гендерних ролей, тобто зміною компонентів чоловічих та жіночих ролей на протилежні, заміна одних іншими – повною (транссексуалізм) і частковою (гомосексуалізм і трансвестизм). Гомосексуалізм вважається одним із найпоширеніших випадків таких девіацій. Він проявляється як інверсія спрямованості статевих почуттів, зміна об'єкта цих почуттів (замість представника протилежної статі об'єктом почуття стає людина тієї ж самої статі). Гомосексуалізм, як правило, не призводить до глибинних змін статевої ідентичності, тобто чоловіки продовжують усвідомлювати себе чоловіками, а жінки – жінками.

Що стосується «гомосексуальної ідентичності», то на сьогодні існує кілька думок щодо її становлення:

- гомосексуальність дана індивіду первісно, індивідуальний розвиток тільки виявляє й реалізує те, що було закладено природою або сформувалося в дуже ранньому дитинстві;
- гомосексуальність формується середовищем і вихованням, наприклад, травматичними переживаннями дитинства, сексуальним спокушанням підлітка дорослими або однолітками тощо;
- гомосексуальність є результатом індивідуального розвитку, більш-менш свідомого вибору, тобто – це самовизначення.

Ще одну точку зору на походження гомосексуальності в рамках есенціалістського напрямку висловив психолог М. Стормс. Згідно з його теорією, еротична орієнтація виникає в результаті взаємодії між розвитком статевого потягу й соціальним розвитком у підлітковому віці. Статеве дозрівання викликає еротичні переживання в підлітка, а соціальне середовище і перевага в ній гетеро- і гомосоціальних зв'язків визначають їхню спрямованість [12].

Це збігається, по суті, з біхевіористською точкою зору, яка процес сексуальної орієнтації зводить до вироблення в пубертатному

віці умовних рефлексів у комбінації з позитивним або негативним підкріпленням за визначену сексуальну поведінку [6].

Прихильників точки зору, що гомосексуалізм має своєю основою негативний досвід, набутий у дитячому або підлітковому віці, об'єднує теорія набутого негативного досвіду. Цій теорії заперечує факт, що чимало жінок, які пережили в дитинстві драматичний гетеросексуальний досвід, не змінили свою сексуальну орієнтацію [3]. Концепцію гомозвабливої матері висунув І. Байбер, доводячи, що домінантна мати є причиною побоювань хлопчика гетеросексуальних зв'язків і чоловічої ролі [4].

Ці та інші випадки порушень у сфері статевих і гендерних ролей неминуче призводять до багатьох статево- та гендерно-рольових конфліктів. Фактично, кожна з таких девіації можна трактувати як внутрішній статево-рольовий конфлікт (між суперечливими компонентами статевих ролей та статево-рольовою ідентичністю) і зовнішній гендерно-рольовий конфлікт (суперечність між гендерно-рольовою поведінкою та соціальними стереотипами й нормами). Такі проблеми потребують не лише специфічної допомоги сексолога чи сексопатолога. Рольові конфлікти потребують психологічної допомоги для їх розв'язання.

Для того, щоб побачити як виховання матер'ю одиначкою вплинуло на бачення юнаками своєї гендерної приналежності, ставлення до представників власної та протилежної статі нами було проведено дослідження, у якому взяли участь 20 хлопців, що виховувались без батька, віком 16-17 років, що навчалися у випускних класах. Кожному з них було запропоновано для виконання 3 завдання:

- завершити речення в методиці «Незакінчені речення» Сакса і Леві;

- вказати емоційні зв'язки з кимось із батьків за допомогою системи умовних позначок, що допоможе нам дізнатись чия батьківська модель поведінки найбільш впливає на досліджуваного;

- назвати 5 власних основних рис, що допоможе нам зрозуміти ставлення до самого себе, 5 рис, які описують ідеал хлопця і дівчини і 5 фраз, що описують призначення хлопця і дівчини, що допоможе зрозуміти різницю у сприйнятті досліджуваними представників як чоловічої, так і жіночої статі.

Результати нашого дослідження свідчать, що в 75% досліджуваних простежується наявність емоційного зв'язку з власними ма-

теріями та відсутність будь-якого зв'язку з батьком; у той же час у 25% простежується емоційний зв'язок з обома батьками.

Аналізуючи характеристики, якими описували власну особистість досліджувані, можна вказати на такі найчастіші: «чесний», «розумний», «гарний», «відвертий». В основному називались суспільно-очікувані риси особистості.

Вказуючи риси ідеалу жіночої та чоловічої особистості, досліджувані назвали такі риси як добрий, веселий/смішний, чесний, вірний і мужній для чоловіків, і мудра, ніжна і весела для жінок. Зазначимо, що 33% досліджуваних вказують на обов'язковість природної краси і виступають проти надмірного макіяжу в дівчат. Серед тих покликань, для яких створені чоловіки досліджувані найчастіше перелічували:

- здобуття їжі і грошей;
- бути вірним і чесним;
- бути головним в сім'ї.

Для жінок перелік покликань виглядає так:

- бути хорошою матір'ю;
- бути вірною;
- бути красивою.

Під час аналізу результатів цього завдання виявилось, що 10% досліджуваних вказали покликання чоловіка і жінки ідентичними, що вказує на відсутність чіткої межі у сприйманні ними чоловічої чи жіночої ролі. Ці ж досліджувані ідеалу дівчини приписали материнство і хазяйновитість, а ідеалу хлопця самостійність та розум.

За допомогою проективної методики «Незакінчені речення» нам вдалось дослідити ставлення досліджуваних до батька, матері, протилежної статі і до статевих стосунків. Загальною рисою вибірки є негативне ставлення до батька, окрім частини вибірки, яка на попередніх завданнях вказала на емоційний зв'язок із батьком, та безумовне позитивне ставлення до матері в усіх досліджуваних, що, зрозуміло, впливає з умов проживання досліджуваних. Аналізуючи ставлення до протилежної статі ми спіткнулися з невизначеністю досліджуваних щодо жіночої статі, адже оцінки речень, що стосувались ставлення до дівчат є нейтральними, з наближенням до негативного. Що стосується ставлення до статевих стосунків, то тут спостерігається позитивне ставлення у всіх респондентів, при чому 30% вказують на наявність у них на момент опитування статевого життя: з них у 50% позитивне ставлення як

до протилежної статі так і до статевих стосунків, у 33% ставлення до протилежної статі і до статевих стосунків нейтральне, з наближенням до негативного і в 17% негативне ставлення до протилежної статі й нейтральне до статевих стосунків.

Висновки. Отже, ми бачимо, що гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості – це складні і різноманітні процеси, які підкоряються багатьом закономірностям, і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості загалом, до гармонійності її стосунків із особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

Юнаки, що проходять або пройшли процес гендерної ідентифікації, є групою ризику виникнення різноманітних проблем міжособистісних, зокрема, міжстатевих стосунків. Відсутність батька значною мірою впливає на особистість юнака. Юнаки, що зростали без батька, в основному позбавлені люблячого ставлення до нього, і як засвідчує дослідження, таке ставлення має відбиток на характері ставлення до сексуального життя юнака, хоча ними й були названі адекватні маскулінні ролі для чоловіків. Стосунки з матір'ю, що переважно мають близький, довірливий характер, впливають на сприйняття такими юнаками представниць жіночої статі, насамперед, як майбутніх матерів.

Література:

1. Воронцов Д. В. Социально-психологические характеристики межличностного общения и поведения мужчин с гомосексуальной идентичностью: Дис. канд. психол. наук / Д. В. Воронцов. – Ростов-на-Дону, 1999. – 157 с.
2. Гингер С. Женский мозг и мужской мозг / С. Гингер. – 2004. – С. 4-11. (Психодрама и современная психотерапия, № 3).
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
4. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 1999. – 384 с.
5. Кон И. С. Лунный свет на заре. Лики и маски однополой любви / И. С. Кон. – М. : Олимп; АСТ, 1998. – 496 с.

6. Мастерс У. Основы сексологии / У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодин, пер. с англ. – М. : Мир, 1998. – 692 с.

7. Психология социальной работы: учебник для вузов / Под ред. М. А. Гулиной. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2010. – 384 с.

8. Стець В. І. Ідентичність особистості: теоретико-емпіричний аналіз. Практичний посібник / В. І. Стець. – Дрогобич, редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2009. – 70 с. (у співавторстві Скотна Н. В., Середницька І. Я.).

9. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд; [пер. с нем. М. В. Вульфа; с предисл. И. Д. Ермакова]. – [Переизд.]. – М. : Система, 1990. – 176 с.

10. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна / К. Штайнер; [пер. с англ. Е. М. Клиорина]. – СПб. : Питер, – 2003. – 416 с.

11. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис / Э. Эриксон; [пер с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

12. Storms M. D. Theories of sexual orientation / M. D. Storms. – 1980, – P. 783-792 (Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 38).